Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ДУДУҚЛАНУВЧИ БОЛАЛАР НУТҚИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ҳамидова Маҳинабону Бахтиёрхон қизи
Тошкент Кимё халқаро университети
Махсус педагогика
йўналиши 4-босқич талабаси
https://doi.org/10.5281/zenodo.20028710

Дудуқланувчи болалар нутқининг ўзига хос хусусиятлари физиологик аломатларига кўра нутқнинг ҳосил бўлишида иштирок этувчи аъзоларнинг тортишиши, МНС (марказий нерв системаси) ва жисмоний саломатлигининг, умумий ва нутқ ҳаракатларининг бузилиши киради. Психик аломатларга – нутқда тўтилиш ва ҳис-ҳаяжонли нутқнинг бошқа бузилишлари, нутқда қайд қилиш феномени, логофобиялар, найранг ишлатиш ва бошқа руҳий жиҳатлар киради.

Дудуқланишнинг бошланишида яъни, олти ойгача, дудуқланиш тўлқинсимон кечади, гоҳ юмшайди, гоҳ чуқурлашади, аммо, дудуқланишдан ҳоли давр кузатилмайди. Логопедик ёрдамсиз нутқий нуқсон аста -секин оғирлашиб боради. Дудуқланиш тезда қўшилиб келадиган ҳаракатлар ва эмболик иборалар билан “ўсиб боради”.[1]

Бу тоифа дудуқланишга нутқий нуқсоннинг монотонлиги ва турғунлиги хос бўлади. Тортишишли тутилишлар болаларни жисмоний ва психологик босимида, соматик касалликларда кузатилади, аммо , кам ҳолларда ташқи вазиятли омилларга боғлиқ бўлади.

Артикуляцион аппаратда ушбу тортишишлар фарқ қилинади – лабга оид, тилга оид ва юмшоқ танглайга оид. Улар кўпинча портловчи ундош товуш (қ,к,ғ,г,б,п,т,д) ни талаффуз қилишда тез намоён бўлади. Бинобарин, энг мураккаб товушларнинг фонетик табиати билан боғлиқ қийинчиликлардан ташқари, грамматик омиллар – иборадаги сўз ҳолати, матннинг тўзилиши ва бошқалар ҳам катта аҳамиятга эга. Бунда баённинг мазмунини ҳисобга олиш лозим, зеро, дудуқланиш талаффуз қилинаётган сўзнинг семантик ва ҳиссиётли мураккаблашувига яраша кучаяди: киши яхши маълум бўлган нарсани баён қилишдан кўра баҳс ва мунозаралар қилиши чоғида кўпроқ дудуқланади. Ўқувчилар яхши тайёрланган ўқув материалини айтиб беришда камроқ дудуқланадилар. Нутқ ритми дудуқланишнинг тезлиги борасида муҳим аҳамият касб этади.

Талаффуздаги урғу, интонация, ритм бузилади. Нутқ асосланмаган паузалар, қайтариқлар билан ўзилиб-ўзилиб чиқади, жарангдорлик ва талаффуз суръати, товуш кучи, баландлиги ва ширадорлиги дудуқланувчининг нутқий мақсади, эмоционал ҳолати билан боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Дудуқланиш тутиб қолишининг беқарор тезлигини ўрганиш тўғри нутқнинг сақланиб қолган қисми ҳақидаги, сақланиб қолган нутқнинг нутқ фаолиятидаги ва нутқ вазиятидаги турли даражали мураккабликларига боғлиқ равишдаги кўрсаткичини белгилаш тўғрисидаги тушунчаларни асослаш учун имконят яратади. Сақланган нутқ даражасини аниқлаш логопедик ишнинг ҳар бир босқичидаги асосий тузатиш вазифалари учун муҳим аҳамият касб этади.

Дудуқланишнинг пайдо бўлишига, шунингдек, умумий ва нутқ моторикасининг турлича бузилишлари хосдир. Улар зўраки (нутқий тортишишлар, пай, бўйин, юздаги учишлар) ва ихтиёрий тутиб қолиш тарзида бўлиши мумкин. Дудуқланувчилар ўзларининг қийин нутқини ниқоблаш ёки енгиллаштириш мақсадида бундай ҳаракатлардан фойдаланадилар.

Умумий ҳаракатлантирувчи зўриқиш, ҳаракатларнинг сиқиқлиги ёки ҳаракатлантирувчи кучдаги безовталик, тўхтаб қолиш, йўналишнинг издан чиқиши ёки бўшашувчанлик,

[1] Хрестоматия по логопедии/ Под ред. Л.С.Волковой и В.И. Селиверстова. -М.: Владос. - 1997.

ўзгарувчанлик ҳам тез-тез кўзга ташланиб туради. Айрим тадқиқотчилар дудуқланишнинг амбидекстрия (чапақайлик) билан боғлиқлигини кўрсатиб ўтадилар.

Дудуқланиш муаммолари билан шуғулланувчи тадқиқотчилар нуқсонга эътиборни жалб этиш тушунчаси борасида турлича қарашларни келтирадилар: диққат эътиборнинг алоҳида хусусияти (ўжарлик бошловчилик, хиралик, эътиборнинг жамланганлиги), нуқсонни идрок этиш, у ҳақида тасаввурга эга бўлиш, унга нисбатан турлича ҳиссиётли муносабатда бўлиш (ташвишланиш, хавотирланиш, қўрқувга тушиш).[2]

Турли ёшдаги дудуқланувчилар билан ишлаш тажрибасига ва психологиядаги системали ёндашувнинг умумий принципларига таяниб, эътиборни жалб этиш ҳодисаси пайдо бўлиш ва ривожланишининг руҳий моделини руҳий жараёнларнинг ўзаро интеграл муносабатлари, дудуқланувчилардаги ҳолати, хусусияти ва таъсир қилиши нуқтаи назаридан тассавур этиш мумкин. Дудуқланувчилар ва эркин гапирувчилар орасидаги фарқ у ёки бу фаолиятнинг махсулдорлик даражасига қараб эмас, балки унинг қандай ўтиб бориш хусусиятида ифодаланади. Дудуқланувчи болалардаги нуқсонга нисбатан биринчи марта беихтиёр ҳис ҳаяжонли йўналишда эътибор беришдан бошлаб болада унга нисбатан ўз муносабати шаклланади. Бу эса дудуқланишга қарши мустақил бесамара курашдаги ҳиссий ташвишланиш ҳамда иродавий куч-ғайрат (ҳаракат ва ишлар) билан боғланган бўлади.[3]

Эътиборни жалб этиш ҳодисаси тушунчасини мазкур ҳолда қуйидагича таърифлаш мумкин: бу дудуқланган одамнинг барча руҳий фаолиятида объектив мавжуд нутқий нуқсон (нутқий тортишиш)нинг акс этишидир. Бу нутқий қийинчиликлар (ёки ҳалал, тўсқинлик) ва у билан боғлиқ нохушликлар, ўзгарувчан ва руҳий жараёнлар, дудуқланувчининг ҳолати ва хусусияти, унинг социал муҳит билан ўзаро муносабатларида юзага келадиган воқеалар ҳақидаги маълумотларни олиш ва қайта ишлаш жараёнларининг натижасидир.

Нуқсонда қайд қилмайдиган турли даражаларнинг ҳақиқий мураккаблигини ифодаловчи меъёрларни топиш муҳимдир. Бундай меъёр сифатида дудуқланувчининг ўз нуқсонига нисбатан ҳис-ҳаяжонли муносабати борасидаги учта вариантдан (бефарқ, ўртача-босиқ, умидсиз-мушкул) ва уларга қарши иродавий куч-ғайрат сарфлашнинг учта вариантидан (уларнинг йўқлиги, борлиги ва мияга ўрнашиб қоладиган хатти-ҳаракат ва ҳолатга ўтиши) фойдаланиш мумкин. Шулар муносабати билан дудуқланадиган кишиларни уч гуруҳга ажратиш учун «касалликка диққатни жалб қилиш» атамасининг киритилиши ўринлидир:

1.Касалликка диққатни жалб қилишнинг нолинчи даражаси: болалар гуё ўз нуқсонини сезмагандай, у ҳақда ўйламайдилар ва ташвишланмайдилар. Тортиниш, ўзининг нотўғри нутқи хусусида ўйлаш, нуқсонни бартараф этиш учун ҳеч қандай урунишлар бўлмайди.

2.Касалликка диққатнинг жалб қилишнинг муътадил даражаси: юқори синф ўқувчилари ва ўсмирлар ўз нуқсонидан ташвишланадилар, ундан уяладилар, дудуқланишини яширишади, турлича хийла ишлатишга борадилар, атрофдагилар билан камроқ муносабатда бўлишга ўринадилар. Улар ўзларининг дудуқланишларини биладилар, унинг кетидан қатор ноқулайлкларни бошдан кечирадилар, ўз камчилигини никоблашга ҳаракат қиладилар.

3.Касалликка диққатни жалб қилишни яққол ифодаланган даражаси: дудуқланувчиларда нуқсон борасидаги ташвишланиш ўзининг нотўкислигини доимий чуқур ҳис этишга айланади, бунда ҳар бир ҳаракат нутқий нотўкислик тушунчаси орқали таҳлил этилади. Улар кўпроқ ўсмирлардир. Улар ўз диққатларини нутқий камчиликларига йўналтира-дилар, дудуқланишдан чуқур ташвиш чекадилар, улар учун касалликка эътибор бериш, касалликдан шубҳаланиш, гапиришдан олдин ваҳимага тушиш, одамлардан, вазиятлар ва бошқалардан гумонсираш хосдир.

---

[2] Белкова Л.И., Дьякова Е.А.Логопедия.Заикания.- М.: Владос, 2010

[3] Волкова Г. А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушением речи. Вопросы дифференциальной диагностики. - СПб.: Детство-Пресс, 2009. - 144 с.

Дудуқланувчиларнинг ўз нуқсонига эътиборни қаратиш ҳодисасини ўрганиш қуйидагиларни аниқлаш учун имкон яратди.

1.Диққатни жалб қилиш нуқсоннинг тўзилишини ва уни бартараф қилиш самарадорлигини мураккаблаштирувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади.

2.Унинг болалар ёшига (ёки дудуқланиш стажига) тўғридан-тўғри боғлиқлик томони бор. Бу атроф муҳитдаги нохуш омилларни борлиги руҳий фаолиятнинг болалар шахси шаклланиши билан боғлиқ ҳолда ривожланиши ва мураккаблашуви, нерв ва эндокрен системасидаги силжиш-ларнинг пубертат даврига боғлиқ ҳолда пайдо бўлиши билан тушунтирилади.

3.Мотор бузилишларининг мураккаб характери билан боғлиқлик ҳам эътироф этилади. Тонусга оид тортишув баъзан дудуқланувчининг ўз касаллиги билан кўрашишга ўриниш деб қаралиши мумкин. Дудуқланувчилардаги мотор бузилишининг хусусияти одатда, боланинг нуқсонга нисбатан хиссиётли муносабатда бўлиши билан боғланган бўлади.

4.Дудуқланадиган болалар билан олиб бориладиган логопедик ишларнинг самарадорлиги уларнинг нуқсонга эътиборини жалб қилишидаги турлича даражалар билан боғлиқ бўлади: нуқсонга диққатни жалб қилиш қанчалик кўп бўлса, логопедик ишлар натижаси шунчалик кам бўлади ва аксинча.

Дудуқланиш учта даражага ажралади: енгил дудуқланиш – киши асабийлашган ҳолатида ёки тез гапираётганида дудуқланади. Бундай пайтда тўтилиб қолиш-лар тезда бартараф этилади, дудуқланувчилар ўз нуқсонидан уялмаган ҳолда гапирадилар; ўртача дудуқланиш – киши тинч, одатдаги вазиятда осон гапиради ва кам дудуқланади; ҳис-ҳаяжонли ҳолатда кучли дудуқланиш юзага келади: оғир дудуқланиш - киши бутун нутқи давомида, доимий чалғитувчи ҳаракатлар қилиш билан дудуқланади.[4]

Дудуқланиш давом этишига кўра қуйидаги турларга ажратилади: доимий - дудуқланиш пайдо бўлгач, турли нутқ шакллари ва вазиятларида бевосита намоён бўлади: тўлқинсимон - дудуқланиш гоҳ кучаяди, гоҳ камаяди, лекин бутунлай йўқолмайди; қайталанувчи – дудуқланиш йўқолиб яна пайдо бўлади, яъни қайталаниш юзага келади, узоқ муддатли эркин тутилишисиз нутқдан сўнг дудуқланиш қайта пайдо бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Хрестоматия по логопедии/ Под ред. Л.С.Волковой и В.И. Селиверстова. -М.: Владос. - 1997.
2. Аюпова М.Ю. Логопедия. - Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2007.
3. Белкова Л.И., Дьякова Е.А.Логопедия.Заикания.- М.: Владос, 2010.
4. Волкова Г. А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушением речи. Вопросы дифференциальной диагностики. - СПб.: Детство-Пресс, 2009. - 144 с.

[4] Аюпова М.Ю. Логопедия. - Т.: Ўзбекистон файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2007.